

СПЕЦИФИКАТА НА УПРАВЛЕНИЕТО НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ В УЧИЛИЩАТА ПО ИЗКУСТВАТА - КОНКУРСНОТО НАЧАЛО ПРИ ДИРЕКТОРИ, УЧИТЕЛИ И УЧЕНИЦИ

Ралица П. Базайтова

THE MANAGEMENT CHARACTER OF HUMAN RESOURCES IN THE SCHOOLS OF ARTS – THE COMPETITIVE START FOR PRINCIPALS, TEACHERS AND STUDENTS

Ralitzia P. Bazaytova

ABSTRACT: The article reflects on the management character of the human resources in the schools of arts in Bulgaria and the competitive start for principals, teachers and students.

KEYWORDS: human resources, schools of arts, management character, gifted and talented students

Действащата в момента нормативна база запазва и доразвива спецификата на училищата по изкуствата и училищата по културата. Тази специфика е потвърдена и продължава да съществува в Закона за закрила и развитие на културата (ЗЗРК, 1999). Те имат статут на културен институт и се намират под прякото управление и методическо ръководство от министъра на културата, което е отразено в чл. 13: „Държавни културни институти са и училищата по изкуствата и училищата по културата. Те осигуряват професионалната подготовка и обучението в областта на изкуствата и културата и са под прякото управление и методическо ръководство на министъра на културата, като се финансират от бюджета на Министерството на културата.“ Директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата се назначават от министъра на културата. Те се избират с конкурс за срок от 4 години, съгласно чл. 5, ал. 3 от Закона за закрила и развитие на културата, както следва: „Ал. 3. Правоотношенията на директорите на държавни културни институти възникват въз основа на конкурс съгласно Кодекса на труда за срок от 4 години, освен ако друго не е предвидено в специален закон.“ Конкурсът се обявява и провежда по смисъла на чл. 89 – 96 от Кодекса на труда (Кодекс на труда, 1986).

Чл. 5, ал. 4 от Закона за закрила и развитие на културата (ЗЗРК, 1999) регламентира начина на провеждане на конкурса, чрез представяне на концепция за развитието на културния институт по ред, определен в наредба, издадена от министъра на културата. Съгласно чл. 5, ал. 2, т. 4 от Наредба Н-4 от 2007 г. за провеждане на конкурсите за директори на държавни културни институти, концепцията за развитието на държавно училище по изкуствата и държавно училище по културата съдържа стратегия за развитие на училището с подробен план за първата година; спецификата на училището за организиране на учебно-възпитателната и творческата дейност по съответните специалности, професии и профили съобразно демографските и културните особености на района, в който работи училището; анализ и оценка на проблемите и възможностите за тяхното решаване, перспективи за развитие; финансово управление на училището и възможности за набиране на допълнителни финансови средства; поддържане и подобряване на материалната база (Наредба Н-4... 2007). Оценяването се извършва от комисия съгласно приложение № 6 към цитираната наредба.

Съгласно чл. 217, ал. 1 от Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015), министърът на културата сключва и прекратява трудовите договори с директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата. Тук този въпрос е изяснен изчерпателно. В

предшестващата нормативна база този въпрос не беше изяснен толкова ясно и подробно, като се налагаше тълкуване, и се възприе Законът за закрила и развитие на културата (ЗЗРК, 1999) като специален спрямо училищата по изкуствата и по културата. Той по начало е специален по отношение на всички културни институти, в това число и училищата по изкуствата и училищата по културата.

В ал. 5 на чл. 217 на Закона за предучилищното и училищното образование е отразена също така правната регламентация за заемане на длъжността „директор“ чрез конкурс от всички директори в системата на училищното и предучилищното образование, като тук текстът за заемането на длъжността чрез конкурс по условията и по реда на Кодекса на труда и с участието на обществените съвети се отнася за всички държавни и общински училища. Разликата при училищата по изкуствата и училищата по културата е в срока за заемане на длъжността. При останалите държавни и общински училища договорът на директорите след успешно издържан конкурс е безсрочен. При директорите на училищата по изкуствата и училищата по културата срокът на назначаване е четири години, след които директорът има право да се яви на конкурс отново и да заеме длъжността неограничен брой пъти. Той няма право да бъде на безсрочен договор, а съществуващите безсрочни договори са прекратени, което произтича от § 5 от Преходните и заключителните разпоредби на Закона за изменение и допълнение на Закона за закрила и развитие на културата в 2012 г., както следва: „§5. Заварените към влизането в сила на този закон безсрочни трудови правоотношения на директорите на държавни, общински и регионални културни институти се запазват до обявяването на конкурс за съответната длъжност при условията и по реда на този закон и Кодекса на труда, но не повече от 6 месеца от влизането в сила на този закон.“

Друга съществена разлика между директорите на училищата по изкуствата и останалите училища в страната е изискването за висше образование в сферата на изкуствата, докато при всички други изискването е да имат висше образование, което позволява водене на педагогическа дейност по изучаван учебен предмет в училището. Изискването за пет години учителски трудов стаж за кандидатите за заемане на длъжността „директор“ в предшестващата нормативна база е специфично и се прилага само за училищата по изкуствата и училищата по културата. Понастоящем това изискване вече е регламентирано законово за всички видове училища, като това е пример за специфична разпоредба, която е преценена като подходяща и даваща добър ефект и е разпростряна върху всички училища в страната при създаването на новата нормативна уредба към Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015).

Изискванията за получено образование за заемане на длъжността „директор“ са регламентираны в чл. 213, ал. 1 от Закона за предучилищното и училищното образование, (ЗПУО, 2015) където е регламентирано заемане на всички длъжности на педагогически специалисти, в това число и на директора от български граждани, придобили висше образование, както следва: „Чл. 213. Ал. 1. Длъжностите на педагогическите специалисти се заемат от български граждани, придобили висше образование в съответното на длъжността професионално направление съгласно Класификатора на областите на висше образование и професионалните направления и професионална квалификация, необходими за изпълнението на съответната длъжност.“

В ал. 4 на същия член се дава възможността и длъжностите да се заемат от граждани на други държави членки, чужди граждани по междудържавни спогодби и продължително пребиваващи в страната чужди граждани – със съгласието на началника на съответното регионално управление на образованието, като това са общовалидни текстове.

Ал. 2 от същия чл. 213 поставя изричното изискване за пет години учителски стаж, като по този начин специфичното изискване за училищата по изкуствата и училищата по културата се превръща в общовалидно, както следва: „Чл. 213. Ал. 2. За заемане на длъжността „директор“ на детска градина, училище или център за подкрепа на личностно развитие е необходим не по-малко от 5 години учителски стаж.“

Чл. 19, ал. 1 от Наредба за пенсиите и осигурителния стаж, (Наредба за пенсиите ..., 2000) е единственото място, в което е дадено легално определение на понятието учителски трудов стаж – това е осигурителният стаж, положен на учителска или възпитателска длъжност в учебни и възпитателни заведения. Учебни и възпитателни заведения по смисъла на тази разпоредба са създадените по реда на отменения Закон за народната просвета, действал до 01.08.2016 г., или по действащия от същата дата Закон за предучилищното и училищното образование, обн., ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 01.08.2016 г. Учителските и възпитателските длъжности, съгласно чл. 227, ал. 2 от Закона за училищното и предучилищното образование, са: „учител“, „старши учител“, „главен учител“, „възпитател“, „старши възпитател“, „главен възпитател“. За учителски се счита и осигурителният стаж на директорите и заместник-директорите на учебни и възпитателни заведения, като за тях е поставено и изрично условие – да са изпълнили пълната норма задължителна преподавателска работа. Условието за изпълнена пълна норма за задължителна преподавателска работа се отнася и за лицата, заемащи длъжности по списък, утвърден от министъра на образованието и науката, съгласуван с управителя на Националния осигурителен институт. Освен това те трябва да отговарят и на изискванията за заемане на длъжността учител или възпитател съобразно придобитото образование, професионална квалификация и правоспособност. Този списък включва в пълния си обем следните длъжности: помощник директор с преподавателска заетост, ръководител на филиал в МУЦТПО, ръководител на учебно-изчислителен кабинет, педагогически съветник, хореограф, корепетитор, логопед, педагог, психолог, инструктор по трудово обучение, дружинен ръководител, преподавател и други. Разбира се, част от цитираните длъжности не се отнасят за училищата по изкуствата и за училищата по културата, но могат да се появят при кандидати за заемане на длъжността „директор“, които са придобили своя стаж в други институции, в които се получава учителски трудов стаж.

За разлика от гореописаното, стажът, придобит във висши учебни заведения или при работа в курсове с деца в неформалното образование, не се счита за учителски трудов стаж. Разлика в законовото изискване за най-малко пет години учителски стаж има само за спортните училища, като ал. 3 на чл. 213 на Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО, 2015) дава възможност да има изискване за не по-малко от пет години професионален опит в областта на физическото възпитание и спорта като алтернатива на петте години учителски стаж.

Изискванията за образование и учителски стаж за директорите са намерили своето място и в чл. 33 от новата Наредба за статута и кариерното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти от 2019 г., заменила предшествашата отменена наредба със същото наименование от 2016 г., приета на основание на Закона за училищното и предучилищното образование (ЗПУО, 2015). На основание на ал.1 от чл. 33 от цитираната наредба се изисква висше образование с образователно-квалификационна степен „магистър“ и с не по-малко от пет години учителски стаж (Наредба за статута ..., 2019). В цитираните текстове изискванията за образование за заемане на длъжността „директор“ са повишени, като е посочено само „магистър“.

Утвърдените от министъра на културата в 2017 г. и валидни до момента изисквания в длъжностната характеристика за заемане на длъжността „директор“ на държавно училище по изкуствата и на държавно училище по културата са, както следва:

„4.1. За училища по изкуствата с обучение по музикално-сценичните изкуства и изобразителното изкуство: област на висше образование: „Изкуства” или „Педагогически науки”; професионално направление: „Теория на изкуствата”, „Изобразително изкуство”, „Музикално или танцово изкуство”, „Театрално и филмово изкуство” или „Педагогика на обучението по ...”; специалности – от посочените направления.

4.2. За училища по изкуствата с обучение по аудио-визуалните изкуства и техники, производство на медийни продукти: област на висше образование: „Технически науки”, „Изкуства” или „Педагогически науки”; професионално направление: „Машинно инженерство”, „Химични технологии”, „Общо инженерство” или „Теория на изкуствата”, „Изобразително изкуство”, „Театрално и филмово изкуство”, или „Педагогика на обучението по ...”; специалности – от посочените направления.

4.3. За училища по културата: област на висше образование: „Педагогически науки”, „Хуманитарни науки” или „Социални, стопански и правни науки”; професионално направление: „Теория и управление на образованието”, „Педагогика”, „Педагогика на обучението по...” или „Филология”, „История и археология”, „Философия”, „Религия и теология”, или „Социология, антропология и наука за културата”; специалности от посочените направления, владеене на чужд език.“

Изискването за образование, свързано само със специализираната подготовка, е специфика, която отличава директорите на училищата по изкуствата от останалите училища, където изискването е за висше образование, но от всички области и по всички учебни предмети, които се изучават в училището.

С учениците в училищата по изкуствата работят с изключително висок професионализъм по специализираните учебни дисциплини преподаватели, които също така се подбират на конкурсен принцип, като това е посочено в изискванията за заемане на длъжността. При проучване в 2019 г. беше констатирано, че в сравнително малка степен се провежда конкурс по смисъла на Кодекса на труда, а сложната, съществува с година тристепенна конкурсна процедура – писмен изпит, устен и практически изпит, изнасяне на урок и събеседване, е заместена в 99 % от училищата по изкуствата от процедура по подбор по документи и събеседване. Свободните работни места се обявяват в Регионалните управления по образованието и в бюрата по труда, като там са поставени изискванията за висше образование със степен „бакалавър“ или „магистър“. От множеството кандидати за учители след процедура по допускане се канят на събеседване тези, които най-добре отговарят на изискванията за конкретното работно място, особено по специализираните и професионалните учебни предмети.

Връзката с висшето образование е основополагаща при училищата по изкуствата и училищата по културата. В училищата по изкуствата и училищата по културата работят множество преподаватели, които работят на основен щат във висше училище. Така те предават на учениците своите значителни умения и научна подготовка. При провеждането на изпитите за проверка на възможностите при приема в училищата по изкуствата и училищата по културата, в много случаи представители на висши училища участват като членове на изпитните комисии, както и в разработването на изпитните материали. Представители на висшите училища също така вземат участие в изпитните комисии за провеждане на изпитите по теория и практика на

професията. Значителна част от училищата по изкуствата и училищата по културата имат подписани споразумения с висши училища, които дават възможност учениците да бъдат информирани за възможностите за постъпване във висше училище, както и изпити, положени при завършването на съответното училище по изкуствата или по културата, да бъдат признати за приеман изпит за ВУЗ. Взаимодействието с висшите училища има своето място при продължаващата квалификация на учителите, които работят в училищата по изкуствата и училищата по културата. Получаването на степен на професионална квалификация от учителите в училищата по изкуствата и училищата по културата се осъществява в Департаментите за квалификация във висшите училища. Те продължават да се обучават там също така под формата на специализация, а и за получаването на научна и образователна степен „доктор“. Представители на висшите училища са членове на конкурсните комисии за заемане на длъжността „директор“ на училище по изкуствата и училище по културата. Те също така са членове на журитата на организирани национални и международни конкурси.

Развитието на българската култура е немислимо без висшите училища по изкуствата. Те не само подготвят бъдещите творци, които създават българско изкуство, но също така и млади хора, които ръководят културните институти и творческите индустрии, работят с младото поколение като педагози и предават своето майсторство в бъдещето. Целите и задачите на висшите училища по изкуствата като национални културни и специализирани образователни институции са свързани с кадровото обезпечаване на националните потребности от специалисти и педагози с висше образование в областта на музикално-сценичните изкуства, на театралното и филмовото изкуство, изобразителните изкуства и културното наследство, както и с усъвършенстване и повишаване на квалификацията и следдипломна специализация, развитие на научни изследвания по методика и теория на образованието във всички области на изкуствата. Висшите училища по изкуствата имат изграден авторитет у нас и извън страната, установени творчески контакти със сродни висши училища в чужбина.

Осъществяването на по-тясно сътрудничество и методическо взаимодействие и партньорство между средните и висшите училища по изкуствата е от съществено значение за разработване на иновативни проекти, учебни планове и програми за професионална подготовка в училищата по изкуствата и по културата, съобразени със съвременните добри образователни практики, развитието и тенденциите в съвременните изкуства и прилагането на интегриран подход, с цел постигане на плавен преход между средното и висшето образование и на синхрон, последователност и пълноценност в изграждането и надграждането на знанията, уменията и ключовите компетентности на учениците и студентите. Академичната автономия на висшите училища и методическата и финансова самостоятелност на средните училища по изкуствата разширяват възможностите за сключване на договори между тях за съвместна работа, както и за по-активното приобщаване на хабилитирани преподаватели в образователния процес на средните училища за решаване на творчески и методически въпроси, свързани с професионалната подготовка на младите хора.

Мотивацията, уменията и способностите на учителите, както и качествата на ръководствата на училищата са ключови фактори за постигането на високи учебни резултати. Усилията на преподавателските кадри следва да бъдат подкрепяни посредством постоянно професионално развитие съгласно Заключенията на Съвета относно ефективността и равнопоставеността в образованието и обучението (ОВ 298/3).

Значим елемент от качествено образование е нивото на експертния капацитет, педагогическите качества и ефективността на преподавателския състав, както и управленският капацитет и мениджърски умения на ръководствата на учебните заведения. В средните и висшите училища по изкуствата преподават високо квалифицирани преподаватели, като голяма част от тях имат голям педагогически опит и/или участват активно в духовния живот на страната.

Професионалното развитие и кариерното израстване на преподавателите в областта на културата е израз на загриженост за качеството на образованието по изкуствата и културата. По този начин се създават условия за привличане и задържане на високо квалифицирани и мотивирани кадри, доколкото се променя социално - икономическият статус на преподавателите и общественото им признание в резултат на кариерно развитие. Важността на тези въпроси се отчита и в Заключенията на Съвета относно професионалното развитие на учителите и училищните ръководители (ОВ С 302/6).

В настоящия момент професионална квалификация „учител” и учителска правоспособност се придобиват в университети и академии по изкуствата, едновременно с получаване на образователно-квалификационна степен бакалавър или магистър по изучаваната професия и специалност. Но висшите училища по изкуствата до момента нямаха право да присъждат професионално - квалификационни степени на учителите (ПКС), а те се присъждаха само от департаментите за квалификация на учителите към университетите. В Закона за предучилищното и училищното образование сега се регламентира правото им да присъждат професионално-квалификационна степен, а и да провеждат квалификационни курсове за учители след включване в регистър, поддържан от Министерството на образованието и науката. Голяма част от преподавателите са получили своята квалификация преди много години и имат нужда от актуализиране на квалификацията, от обучение за използване на интерактивни методи и информационни и компютърни технологии. Повишаването на квалификацията на преподавателите и получаването на професионално-квалификационни степени има роля в тяхното кариерно израстване, което има и своето финансово изражение при заплатите им.

Кариерното израстване в средните училища по изкуствата е свързано с преминаване от позицията учител в старши и главен учител, с изискване за съответен стаж и образователна степен. Има възможности за стимулиране чрез диференцирано заплащане за постигнати резултати от труда. Но следва да се намерят най-подходящи критерии и форми за стимулиране от страна на директорите на тези, които са работили наистина най-добре и са проявили творчество и иновации. Необходимо е да има също така по-високи изисквания за заемане на длъжността „директор” в училищата по изкуствата и по културата – магистърска степен и подготовка в областта на мениджмънта. За съжаление до момента всички етапи на повишаване на заплатите на учителите вървят с един и същи процент за всички, независимо от техния принос. Единствено диференцираното заплащане за приноса от труда веднъж годишно дава известна възможност за степенуване спрямо приноса през конкретната година, но самите учители и директори считат тази разлика за твърде малка и неотговаряща на значителните усилия, положени от наистина талантиливите и способни учители – новатори.

Продължава прилагането на конкурсно начало за подбор на кандидатите при осигурен равен достъп на всички желаещи да се явят на изпити за проверка на способностите. Но при намалелия брой на децата в България се чувства известен спад на броя на кандидатите за някои от училищата по изкуствата, като най-чувствително този проблем се отнася за малките селища. Някои родители желаят да насочат децата си към професии, които им се струват по практични и са с по-

добра реализация на пазара на труда в днешния технологичен свят. Част от тях решават децата им да се занимават с изкуство, но не да го избират за свое призвание и професия, а в сферата на любителското творчество. На изпитите се явяват кандидати, които са по-малко отпреди, но продължават да са високо мотивирани и подготвени.

Учениците се приемат в училищата по изкуствата и училищата по културата на конкурсен принцип – изпит за проверка на способностите на основание на Закона за предучилищното и училищното образование, специализирани наредби за прием и учебно-изпитни програми за изпитите за проверка на способностите, утвърдени от министъра на културата. Изпитите се провеждат във всяко училище, което е различно от централизираната система на Министерството на образованието и науката. Това дава възможност в училищата да постъпят наистина мотивирани ученици с предпоставки за изява на дарбата и таланта. В ситуацията на съществуващата в страната демографска криза, интересът към училищата по изкуствата и училищата по културата продължава да бъде активен и да нараства, както и броят на учениците – към момента повече от 9 хиляди, с които работят около 1200 учители. Явлението, което се наблюдава, е, че кандидатстват сравнително по-малко кандидати отпреди, което намалява конкуренцията на входа, но тези, които кандидатстват и са приети, са високо подготвени и мотивирани, а неслучайно попаднали. Новост е приемът още от първи клас и от пети клас за голяма част от специалностите, както и обявен прием по специалности в повече от едно училище, което води до разширяване на обхвата.

Разбира се, светът на училищата по изкуствата и училищата по културата не е свят без трудности и без предизвикателства. Съществуват понякога проблеми със случаи на лошо управление, попаднали не на своето място слаби ученици, единици преподаватели, които създават проблеми, пораждат недоволство у ученици и родители и рушат добрия имидж на училищата по изкуствата и училищата по културата. За съжаление има случаи, в които делегираният бюджет и принципът „Парите следват ученика“ се прилага твърде едностранчиво. Приемат се ученици с цел да има нужния брой в паралелката и групата, без да се преценяват сериозно качествата им по време на изпита за проверка на способностите. Също така има отделни случаи, при които ученици не се наказват с преместване в друго училище въпреки извършените от тях нарушения, също с цел запазване на броя в паралелката и групата. Но в системата на училищата по изкуствата и училищата по културата това са единични случаи, които не могат да доведат до спадане на качеството на обучение и до общата картина, която за съжаление се наблюдава в масовите училища в страната.

Поради естеството на творческите професии, една малка част от завършилите се включват направо от ученическата скамейка на пазара на труда, като пряко прилагат наученото в училище. След своето дипломиране една значителна част от учениците от училищата по изкуствата и училищата по културата продължава своето образование във висши училища по изкуствата, друга в университети в страната и в чужбина. Значителна част от завършилите и получили висше образование работят в културните институти. Има и работещи в сферата на културните индустрии и новите медии, в културния туризъм, в това число и като самонаети лица, които имат възможност да имат свой собствен бизнес и място на пазара на труда. Те се реализират като творци на художествени процес, имат значителни успехи и създават днешния ден на българската култура и прославят страната ни по света.

Ралица Петрова Базайтова
e-mail: rbazaytova@hotmail.com
ШУ „Епископ Константин Преславски“